

IBORALARNING MA'NO TURLARI O'QITISHDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH

Yodgorova Gulnoza Raxmatovna

Muhammad Al-Xorazmiy nomidagi

TATU akademik litsey rus guruhlarida o'zbek tili o'qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada iboralarning ma'no turlarini, xususan, omonim, sinonim va antonim iboralarni o'qitishda pedagogik texnologiyalardan foydalanishning nazariy-metodik asoslari tahlil qilinadi. Frazeologik birliklar ona tili ta'limining muhim qatlami bo'lib, ular o'quvchining nutqini obrazli, ta'sirchan va mazmunan zich shakllantirishga xizmat qiladi. Shu bois iboralarni o'qitish jarayoni faqat ma'noni yod oldirish bilan cheklanmasdan, ularning semantik munosabatlarini anglatish, kontekstda farqlash, nutqda o'rinli qo'llash va ijodiy transformatsiya qilishga yo'naltirilishi zarur.

Kalit so'zlar: ibora, frazeologik birlik, omonim iboralar, sinonim iboralar, antonim iboralar, pedagogik texnologiya, interfaol metod, kontekstual tahlil.

KIRISH

Frazeologik birliklar tilning eng faol, obrazli va milliy-madaniy qatlamlaridan biri hisoblanadi. Ular oddiy nominativ vosita bo'lib qolmay, nutqning ta'sirchanligi, semantik zichligi va ekspressivligini ta'minlaydi. O'zbek tilshunosligida frazeologiya mustaqil tadqiqot sohasi sifatida leksikologiya, stilistika, semantika, grammatika va etimologiya bilan uzviy aloqada o'rganilishi qayd etilgan [2], [5]. Shavkat Rahmatullayevning "Hozirgi adabiy o'zbek tili" darsligida lug'at boyligi tarkibida alohida frazeologik qatlam mavjudligi, uni izohlash va tavsiflash uchun maxsus frazeologik lug'atlar yaratilgani ko'rsatiladi [2]. Demak, iboralarni o'qitish tilning periferik emas, balki markaziy semantik qatlamlaridan birini o'qitish demakdir. Shu sababli iboralar mavzusini o'qitishda nafaqat nazariy ta'riflar, balki mazkur birliklarning ma'no munosabatlarini anglashga xizmat qiladigan samarali pedagogik texnologiyalar zarur bo'ladi [2], [5].

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

Iboralarning ma'no turlarini o'qitishdan oldin o'quvchi frazeologik birlikning o'ziga xos tabiati haqida aniq tasavvurga ega bo'lishi kerak. Frazeologik birlik nutqqa tayyor holda kiradigan, ma'nosi tarkibiy qismlari yig'indisiga teng bo'lmagan, semantik va uslubiy yaxlitlik kasb etgan turg'un birikma sifatida talqin qilinadi [5], [6]. Shu sababli iborani o'qitish jarayonida ikki bosqichli metodik yondashuv muhim: birinchi bosqichda o'quvchi iboraning umumiy ko'chma ma'nosini anglaydi, ikkinchi bosqichda esa uning boshqa iboralar bilan semantik munosabatini — omonimlik, sinonimlik yoki antonimlikni ajrata boshlaydi. Ana shu ikkinchi bosqich lingvistik

tafakkurning shakllanishida ayniqsa muhimdir, chunki u o'quvchini ma'no nozikliklarini ko'ra olishga, shakl va mazmun o'rtasidagi munosabatni tahlil qilishga o'rgatadi [2], [5].

Omonim iboralar iboralarni o'qitishdagi eng murakkab semantik hodisalardan biridir. Mavjud manbalarda bir xil shaklda tuzilgan, ammo tamoman boshqa-boshqa ma'nolarni ifodalovchi iboralar omonim iboralar deb izohlanadi [3]. Masalan, "boshiga ko'tarmoq" iborasi bir vaziyatda "shovqin-suron qilmoq", boshqa vaziyatda esa "e'zozlamoq, haddan ortiq erkalatmoq" ma'nolarini anglatishi mumkin [3]. Omonim iboralarni o'qitishdagi asosiy qiyinchilik shundaki, o'quvchi ko'pincha shaklning bir xil bo'lishiga qarab ma'noni ham yagona deb qabul qiladi. Holbuki, bu yerda ma'no differensiasiyasi faqat kontekst orqali ochiladi. Shuning uchun omonim iboralarni o'qitishda muammoli vaziyat yaratish, bir iborani ikki yoki uch turli kontekstda qo'llab, ma'no tafovutini ochish eng samarali usullardan sanaladi [3], [4]. O'qituvchi bunday darsda tayyor ta'rifni berishdan oldin matnli misollar, dialoglar yoki mikro vaziyatlar taqdim etib, o'quvchidan "Bir xil ibora nega turli ma'noda kelmoqda?" degan savolga javob izlashni talab qilishi maqsadga muvofiq. Bu metod semantik kuzatish va xulosa chiqarishni kuchaytiradi [4].

NATIJALAR

Omonim iboralarni o'qitishda jadval va taqqoslash texnologiyasi alohida samara beradi. Masalan, doska yoki slyaydda "ibora — kontekst — ma'no" ustunlari asosida ikki xil qo'llanishni taqqoslovchi jadval tuziladi. O'quvchilar guruhlarda ishlagan holda ibora shakli bir xil bo'lsa-da, unga bog'langan vaziyat, obraz va ma'no nima sababdan farq qilayotganini izohlaydilar. Bunday usul semantik nozikliklarni analitik idrok etishga yordam beradi. Raqamli vositalar qo'llanganda esa omonim iboralarni aniqlashga doir interaktiv testlar, drag-and-drop mashqlar yoki kontekstga mos ma'noni tanlash topshiriqlari ishlab chiqilishi mumkin. Bunday topshiriqlarda asosiy maqsad xotira emas, kontekstual tafakkurni rivojlantirishdir [4], [6]. O'quvchining ma'no farqlash malakasi aynan shu kabi ko'p variantli, izlanishga undovchi pedagogik texnologiyalar orqali mustahkamlanadi [4].

Sinonim iboralarni o'qitishda klaster, semantik xarita va kontekstual almashtirish texnologiyalari samarali natija beradi. Masalan, markazga "xursand bo'lmoq" tushunchasi yozilib, uning atrofiga ma'nodosh iboralar joylashtiriladi; keyin o'quvchilar ularning qaysi biri kitobiyroq, qaysi biri so'zlashuvga yaqinroq, qaysi biri kuchliroq hissiy bo'yoqqa ega ekanini aniqlaydilar.

Antonim iboralar qarama-qarshi ma'noli munosabat asosida shakllanadi. Tadqiqotlarda qarama-qarshi ma'no ifodalovchi iboralar antonim iboralar deyilishi, ammo ularning antonimligi har doim ham tarkibidagi alohida so'zlarning zidligiga bog'liq bo'lavermasligi ko'rsatilgan [3]. Masalan, "oq ko'ngil — ko'ngli qora", "ko'ngli joyiga tushdi — yuragiga g'ulg'ula tushdi" kabi juftliklarda yaxlit lug'aviy

ma'no asosiy belgilovchi mezon hisoblanadi [3]. Demak, antonim iboralarni o'qitishda o'quvchi komponentlarga ortiqcha yopishib qolmasdan, butun iboraning umumiy semantik yo'nalishini anglay olishi kerak. Bu esa mantiqiy taqqoslash va mazmunni polarlyash usullarini talab qiladi [3].

XULOSA VA MUNOZARA

Iboralarning ma'no turlarini o'qitish ona tili ta'limining muhim semantik va metodik yo'nalishlaridan biridir. Omonim iboralar shakliy birlik va ma'no tafovutini, sinonim iboralar ma'no yaqinligi va uslubiy farqni, antonim iboralar esa qarama-qarshi semantik munosabatni namoyon qiladi [3]. Mazkur hodisalarni o'quvchiga faqat nazariy ta'rif bilan yetkazish yetarli emas, chunki ularning haqiqiy mohiyati nutqiy kontekst, ma'no qirrasini va uslubiy vazifada ochiladi [3], [5]. Shu sababli pedagogik texnologiyalar — kontekstual tahlil, interfaol topshiriqlar, muammoli vaziyat, guruhli ish, semantik xarita, jadval, o'yin-topshiriq va raqamli vositalar — iboralarni o'qitishda markaziy metodik vositaga aylanishi zarur.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi. Ta'lim to'g'risida: O'RQ-637-son. 2020-yil 23-sentabr // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi.
2. Rahmatullayev Sh. Hozirgi adabiy o'zbek tili. Toshkent: Universitet, 2006. 476 b.
3. Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati. Toshkent: Qomuslar bosh tahririyati, 1992. 382 b.
4. Almamatov T., Yadgarov Q.M., Almamatova Sh. O'zbek tilini o'qitishda innovatsion pedagogik texnologiyalardan foydalanish. Toshkent, 2013. 155 b.
5. Maksetova Z.T., Qambaraliyev S.B., Yunusov A.Sh. Tilshunoslikda frazeologik birliklarning o'rganilishi va ularning tasnifi // *Oriental Renaissance: Innovative, Educational, Natural and Social Sciences*. 2022. Vol. 2. No. 5.
6. Almardanova S.A. Frazeologik birliklarni o'qitish usullari topshiriqlar misolida // *Ustozlar uchun pedagoglar.org*. 2025. 72-son, 3-to'plam. B. 33–40.
7. Utanova V.M. O'zbek tili fanini o'qitishda innovatsion va pedagogik texnologiyalardan foydalanishning ahamiyati // *Qo'qon universiteti xabarnomasi*. 2023. DOI: 10.54613/ku.v1i1.475.